

Iz naše medicinske prošlosti From our medical history

Liječ Vjesn 1991;113:444–6.

ŠPANJOLSKA GRIPA KAO UZROK SMRTI U GRADU ZAGREBU 1918. GODINE

SPANISH INFLUENZA AS THE CAUSE OF DEATH IN THE CITY OF ZAGREB IN 1918

STELLA FATOVIĆ-FERENČIĆ,¹ SNJEŽANA ŠAIN²

Pregledni članak

Deskriptori: Gripa; Uzrok smrti; Epidemija

Sažetak. S obzirom na to da dosada nije bilo sustavnih istraživanja o pojavi epidemije španjolske gripe na području grada Zagreba, u ovom je radu, na temelju arhivske građe i dokumentacije te Izvještaja gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba, izvršena retrospektivna analiza kretanja epidemijske španjolske gripe u Zagrebu. Budući da službeni izvještaji o prijavljivanju zaraznih bolesti nisu pružali točan uvid u epidemiološka zbivanja 1918. godine, izvršena je i temeljita analiza knjiga obdukcijских protokola Prosekture javnih zdravstvenih zavoda s ciljem utvrđivanja samog početka španjolske gripe u gradu Zagrebu. Ustanovljeno je da se prvi slučajevi oboljelih od gripe javljaju u srpnju 1918. godine. Od 1. rujna pa do konca 1918. godine od španjolske gripe i komplikacija upale pluća umrla je ukupno 861 osoba. Analizirani obdukcijски protokoli zagrebačke prosekture pokazuju da je gotovo redovita komplikacija influence bila pneumonija hemoragičkog karaktera. Poznavajući periodicitet u kronologiji javljanja epidemija influence mogao bi se očekivati sve skoriji nastup pandemijskog soja koji bi antigeno bio sličan onom iz 1918. godine.

Španjolska gripa koja se pojavila kao pandemija 1918. godine, mogla bi se opet pojaviti u novom razornom valu. Upravo zbog toga analiza pojave španjolske gripe na području grada Zagreba pridonosi boljem poznavanju nozološke stvarnosti sagledavanjem ove i danas opasne bolesti u perspektivi. Unatoč navedenom u nas se o španjolskoj gripi na području grada Zagreba malo pisalo, no promjenljivost i nepredvidivost virusa sve više nameće potrebu za temeljitim i sustavnim istraživanjima kronologije i epidemiologije ove bolesti. Ovaj rad predstavlja uvodni segment sustavnih povijesno-epidemioloških istraživanja, u kojima će statistička i komparativna razmatranja o virološkim, patološkim i epidemiološkim karakteristikama virusa biti tek naznačena. Uglavnom će ovaj rad imati svrhu da na temelju arhivske građe i dokumentacije te Izvještaja gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi, slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba pruži uvodni segment saznanja o kretanju španjolske gripe 1918. i 1919, s osobitim osvrtom na podatke o broju oboljelih i umrlih te neka legislativno-normativna nastojanja za njezino suzbijanje. Okosnicu rada u najvećem dijelu činili su obdukcijски protokoli za razdoblje od 30. rujna 1916. do 16. listopada 1918, kao izvorna građa. Ovi obdukcijски

Review

Descriptors: Influenza; Cause of death; Disease outbreaks

Summary. With reference to the fact that so far there have been no comprehensive investigations of the occurrence of outbreak of Spanish influenza in the area of the city of Zagreb, in this study, on the basis of the public records and documents as well as the report given by the Municipal Authorities of the General Administration of the free and royal capital Zagreb, a retrospective analysis of the outbreak of Spanish influenza in Zagreb is given. Since the official reports of the evidence of infectious diseases did not give exact insight in the epidemiological events in 1918, a detailed analysis of the books of autopsy records of the Public health institutions has been done. The aim was to determine the very beginning of Spanish influenza in the city of Zagreb in 1918. It has been found that the first patients suffering from Spanish influenza appeared in July 1918. In the period from 1 September to the end of 1918, a total of 861 persons died because of Spanish influenza and complications caused by pneumonia. The analyzed autopsy records have demonstrated that the usual complication following influenza was pneumonia characterized by hemorrhagic edema. Knowing the tendency of influenza outbreak to recur at regular intervals more imminent onset of the pandemic type similar to that of 1918 may be expected.

protokoli materijali su Prosekture javnih zdravstvenih zavoda grada Zagreba, koja je bila smještena u mrtvačnici Bolnice milosrdnih sestara (danas Klinička bolnica »Sestre milosrdnice« u Vinogradskoj ulici u Zagrebu).^{*} Knjige obdukcijских protokola isprva su bile vođene vrlo detaljno prema tadašnjim propozicijama pisanja, da bi kasnije često bile manjkave u podacima. Zapisnici su uglavnom sadržavali: broj obdukcije, ime i prezime, dob, zanimanje, naziv uputne ustanove, datum sekcije, kliničku dijagnozu te patološkoanatomsku dijagnozu. Dan smrti bio je samo ponegdje naveden. Opisi mikroskopskih nalaza nisu bilježeni, podaci o makroskopskom pregledu bilježeni su samo za razdoblje od 30. 9. 1916. do 23. 4. 1917, a ponegdje i u kasnijem periodu do 16. listopada 1918. godine. Katkad bi patoanatomska dijagnoza bila dopunjena bakteriološkim nalazom.

¹ Stella Fatović-Ferenčić, doktor sveukupne medicine, magistar medicinskih znanosti, znanstveni asistent Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti HAZU, Zagreb, Demetrova 18

² Snježana Šain, doktor sveukupne medicine, asistent – postdiplomant Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti HAZU, Zagreb, Demetrova 18

Primljeno 13. prosinca 1990, prihvaćeno 13. lipnja 1991.

Unatoč pravilu pisanja dijagnoza na latinskom jeziku, često su kliničke dijagnoze i patoanatomske dijagnoze bile bilježene na njemačkom jeziku. Svi postojeći opisi makroskopskih nalaza te opći podaci također su pisani njemačkim jezikom.

U pisanju dijagnoza često su se upotrebljavale kratice, a glavna bolest i uzrok smrti nisu bili posebno označeni, kako to zahtijevaju suvremena pravila o pisanju obdukcijskih zapisnika. Obducent i zapisničar na kraju nisu potpisivali zapisnik.

Analiza obdukcijskih podataka² također pokazuje da se u razdoblju od 30. rujna 1916. do 16. listopada 1918. influenza počinje javljati kao jedan od vodećih uzroka smrti obduciranih u Prosekturi javnih zdravstvenih zavoda grada Zagreba (tablica 1).

Tablica 1. Utvrđene zarazne bolesti kod obduciranih u Prosekturi javnih zdravstvenih zavoda grada Zagreba u razdoblju od 30. rujna 1916. do 16. listopada 1918.

Table 1. Infectious diseases established in subject autopsied at the public health institutions of the city of Zagreb from 30 September 1916 to 16 October 1918.

Zarazne bolesti Infectious diseases	Obducirani – Autopsied cases 30. 9. 1916 – 16. 10. 1918.	
	Broj Number	%
Typhus abdominalis	14	2,1
Paratyphus A i B	8	1,2
Toxoinfectio alimentaria	7	1,0
Dysenteria bacillaris	111	16,4
Enterocolitis	15	2,2
Diphtheria	2	0,3
Malaria	24	3,6
Influenza	36	5,3
Syphilis	24	3,6
Tuberculosis	427	63,2
Variola vera	1	0,1
Erysipelas	5	0,7
Typhus exanthematicus	1	0,1
Scarlatina	1	0,1
Ukupno – Total	676	100,0

Izvještaji gradskog poglavarstva koji su prezentirali pokazatelje o pojavi epidemija na području grada Zagreba objavljuju da su se prvi slučajevi oboljelih od španjolske gripe pojavili u rujnu 1918. g.¹ Temeljita analiza podataka o obduciranim osobama u Prosekturi² pokazuje, međutim, da se prvi slučajevi ove bolesti javljaju već u srpnju 1918. godine kao što prikazuje slika 1.

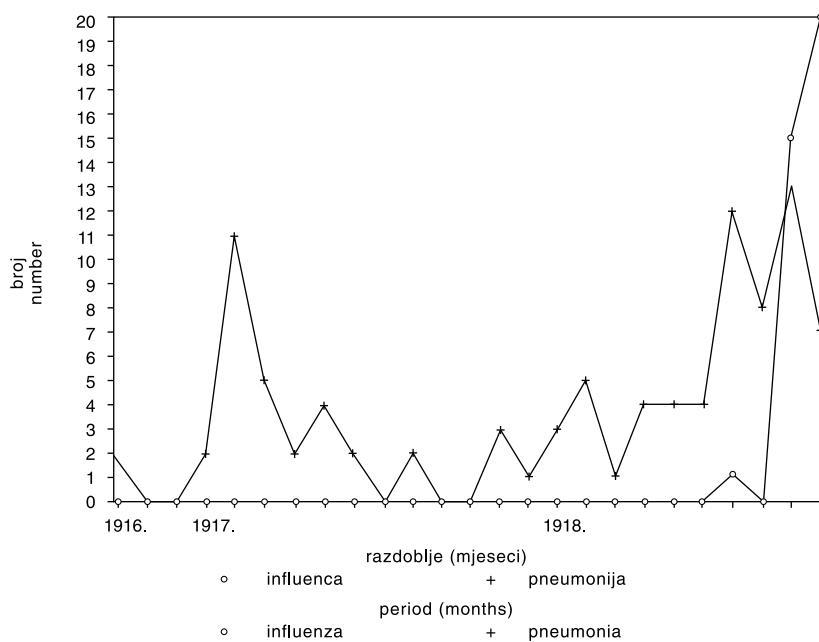
Prema ovim podacima vidi se da broj oboljelih od influence naglo raste u jesenjim mjesecima (rujan i listopad) što se može povezati s počecima pojave prvog epidemijskog vala španjolske gripe na području Evrope.³

Zagrebačko poglavarstvo obaviješteno je u lipnju 1918. godine da je u Španjolskoj u mnogim mjestima zavladała epidemija influence ili tzv. španjolska bolest, a u samom Zagrebu prvi su se slučajevi počeli javljati koncem kolovoza, odnosno početkom rujna. Kako se bolest naglo širila i popimala pošasni karakter, izdala je zdravstvena oblast za područno pučanstvo posebni oglas pod brojem 47.412–VIII–1918. u kojem se pučanstvo upućuje o mjerama opreza. Isto tako odredila se obustava obuke svih područnih pučkih i srednjih sveučilišta u trajanju od 14 dana. Također su gradski počasnici liječnici morali ordinirati od 3 do 5 sati popodne u gradskom dječjem ambulatoriju Ilica br. 29 za oboljele. »Pošto su područni liječnici, kojih je broj ratom smanjen, obnemogli, jer uslijed pomanjkanja prijevoza moraju svoje liječničke dužnosti obavljati većim dijelom pješke i jer se ustručavaju fijakeristi voziti liječnike ne samo po cjeniku, već i uz obećanje većeg honorara, to se je gradska zdravstvena oblast obratila molbom na kr. redar. povjereništvo dopisom br. 49.382 VIII–1918., da nalože gradskim fijakerima, da imaju bezuvjetno, ako su na stajalištu, na svaki zahtjev liječnika se odazvati. Isto tako određen je stalni broj fijakera (5–6) koji su prevozili liječnike u kućne posjete. Točan podatak o broju oboljelih od ove bolesti u to vrijeme nije bilo moguće egzaktno iskazati, pošto prijavljivanje po liječnicima nije bilo obavezno, a vjerojatno ni prijavljivanje ne bi bilo uspješno, jer većina oboljelih nije pozivala liječnika i jer liječnici nisu mogli udovoljavati svim pozivima.«⁴

U godini 1918. influenza je nesumnjivo dominirala kao nova i prijeteca bolest, međutim, usporedno s porastom broja oboljelih od influence zabilježen je i porast broja

Slika 1. Kretanje pneumonije i influence po mjesecima kod obduciranih u Prosekturi javnih zdravstvenih zavoda grada Zagreba za razdoblje od 1. listopada 1916. do 16. listopada 1918. godine

Figure 1. Dynamics of pneumonia and influenza according to months in subjects autopsied at the public health institutions of the city of Zagreb over the period from 1 October 1916 to 16 October 1918

oboljelih od pneumonije (slika 1). Uspoređujući kretanje influence i pneumonije po mjesecima uočva se porast broja oboljelih od obiju bolesti u mjesecu rujnu, dok u listopadu broj oboljelih od influence raste, a od pneumonije pada.

Budući da u obdukcijских protokolima zagrebačke Prosekture² često kao uzrok smrti nalazimo kliničku dijagnozu »pneumonija«, a patoanatomski »influenca«, moglo bi se zaključiti da influenza u svojoj ranoj fazi klinički odmah nije bila prepoznata, nego je vođena pod nazivom pneumonije.

Patoanatomski izvještaji o umrlima od influence, objavljeni u Liječničkom vjesniku u 1918. godini, pokazuju također da je jedna od najčešćih komplikacija ove epidemije bila pneumonija hemoragičkog karaktera. U literaturi se isto tako spominju i neke druge komplikacije ove bolesti kao što su fibrozni pleuritis, gnojni bronhitis, plućni edem, plućni apsces, hipertrofija srca, akutna upala larinka i traheje te gnojne upale pleure i plućne gangrene.⁵

Razina tadašnjeg znanja o ovoj bolesti dosegala je spoznaju da se radi o zaraznoj bolesti koja je prouzrokovana »još do sada nepoznatim sitnim uzročnicima različite virulencije, te da modus infekcije ide kroz trakt respiracije«.⁵

Godinama se Pfeifferov bacil smatrao uzročnikom ove bolesti.⁷ Terapija je uglavnom bila simptomatska, a osim toplih čajeva, mirovanja sugeriraju se i različita sredstva kao što je primjerice bijeli luk i katran.⁸

Prema Izvještajima gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba izneseni su podaci o pomoru od ove bolesti koji su od 1. rujna pa do konca godine konstatirali da je na gradskom području od influence umrlo 536 osoba.¹

Od početka pojavljivanja gripe 1918. godine pa sve do njezina ponovnog javljanja u kasnijim periodima, u naredbama zakonskih propisa, kao i u izvještajima gradskog poglavarstva, nalaze se upute područnom pučanstvu o očuvanju od te bolesti. U godini 1918. Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, tj. njezin odjel za unutarnje poslove izdao je pod brojem 63.881 obavijest:⁹

Influenca kao pošasna bolest.

Svim gradskim i općinskim poglavarstvima.

Povodom tim, što se je influenza (španjolska bolest) pošasnim značajem diljem cijele zemlje pojavila, poziva se naslov, da u smislu čl. 20. i 21. provedbene naredbe od 6. siječnja 1908. uputi svoje područno pučanstvo o pošasnoj naravi ove bolesti, tj. da se zrakom širi (mijazmatična) i da tom širenju veoma pogoduje sticanje ljudi, te da ga pozove, da u slučaju oboljenja ne postupa svojim životom lakoumno, da smjesta legne u krevet, po mogućnosti da se pozove liječnik i da se strogo drži njegovih odredaba, nakon prestanka vrućine da sveudilj ne ustaje i ne izlazi iz kuće niti da ne radi do posvemašnjeg ozdravljenja, jer će time najlaglje doskočiti moći raznim nemilim i vrlo teškim posljedicama (komplikacijama) ove bolesti, kao što je upala pluća i drugih ustroja tijela. Osim toga je uputno u početku bolesti, ako prizvani liječnik ino ne odredi, crijeva pročistiti i dobro se proznajiti lipovim čajem uz dodatak 1/3 vina, a više puta na dan ispirati usta (svjetlo-crvenom rastopinom hipermangana), za vrijeme vrućice valja uživati samo tekuću hranu.

Osobito se ističe da su djeca, starci, te slabo hranjeni ljudi ponajpачe izvrgnuti opasnosti koja od te zloćudne bolesti prijete.

Obzirom na školsku obuku u mjestima, gdje se influenza pošasnim značajem pojavila, poziva se naslov na obdržavanje naredbe kr. zemaljske vlade, odjela unutarnjeg od 7. ožujka 1889. br. 40.563/1888. (Sbirka str. 431) U Zagrebu, dne 5. listopada 1918.

*Za bana, kr. zemaljski vrhovni liječnik:
dr. Katičić vr.*

Epidemije influence poznate su još iz davnih vremena,^{10,11} a iskustvo je tisućljećima upućivalo na činjenicu da u njihovoj pojavnosti postoje određene zakonitosti.

Otkrićem etiologije bolesti čovjek počinje nazirati svu složenost patocenotičnih odrednica epidemiološke situacije na određenom području, samim time što je virus influence poznat po svojoj promjenjivosti antigene strukture.

Metode serološke arheologije koje se spominju u literaturi³ nisu bile primijenjene u ovom radu, jer se na temelju objavljenih istraživanja raznih autora može zaključiti da se kao uzročnik pandemije španjolske gripe javio tip A virusa influence.^{7,12}

Mnogi radovi koji prikazuju rezultate istraživanja vezane uz promjenjivost virusa influence, govore u prilog cikličkoj hipotezi kronološke pojave epidemije influence. Analogija da se azijski soj iz 1957. već jednom pojavio u epidemiji 1889/90. godine, a hongkonški soj iz 1968/69. već je jednom izazvao pandemiju u 1899/1900. godine, mogla bi dovesti do zaključka da, s obzirom na to da je nakon 1900. godine uslijedila pandemija »španjolice« iz 1918, iz godine u godinu možemo očekivati sve skoriji nastup pandemijskog soja koji bi antigeno bio sličan onom iz 1918.¹³

Unatoč činjenici da su posljednjih stotinjak godina zarazne bolesti, primjenom specifične terapije i profilakse kontrolirane i uglavnom suzbite, ipak su mnogi problemi vezani uz pojavu ovih bolesti još ostali neriješeni ili dosegli razinu različitih hipoteza. Povijest je, doduše, potvrdila da gripa nije bezazlena bolest, a sadašnjost i budućnost zasad samo pokušavaju prodrijeti u mogućnosti njezina suzbijanja i kontrole.

LITERATURA

1. Izvještaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za 1919. godinu. Zagreb: Tiskara C. Albrehta, 1919:133–5.
2. Fond: Sektionsprotokoll, 30. rujan 1916.–16. listopad 1918. Pohranjeno u Zavodu za patologiju Kliničke bolnice »Sestre milosrdnice« u Zagrebu.
3. Beveridge WIB. Influenza. New York, 1978:42.
4. HAGZ, fond: Gradsko poglavarstvo Zagreb (GPZ), Zdravstveni odjel – Izvještaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za 1918. godinu.
5. Gross M. K evropskoj epidemiji 1918. Liječ Vjesn 1919;41:35.
6. Robida I. Živčane in duševne bolezni po influenci. Liječ Vjesn 1919;41:540.
7. Shope R E. Swine influenza. U: Rivers TM, Stanley WM, Kunkel LO i sur. Virus Diseases. New York: Cornell University press, 1943:86–109.
8. Dragić M. Zdravstvene prilike u Beogradu za vreme okupacije u Prvom svetskom ratu i španski grip 1918. godine. Srp Arh Celok Lek 1980;108:969–74.
9. Anonimno. Influenca kao pošasna bolest. Liječ Vjesn 1918;40:329.
10. McNeill WH. Plagues and peoples. New York: Anchor press/Doubleday, 1976:255.
11. Winslow CEA. The conquest of epidemic disease. New York, London: Hafner publishing company, 1967:233.
12. Fališevac J. Gripa (influenca) i srodne bolesti (»viroze«), Zagreb: JUMENA, 1987:25.
13. Pasini N. Problem neprestanog mijenjanja virusa influence. Liječ Vjesn 1976;98:263.